

արար օրինակ մ'ընծայեցին համայն տիեզերաց, և մարդկային իրաւունքները ճանշնալ սովորեցուցին մարդոց:

« Սոյն Սահմանադրութիւնը, զոր մեր շնորհաւայլ վեհապետն հաճեցաւ շնորհել մեզ, վսեմ գործ մ'է, որով վեհ. Սուլդանը կայսրութեան մեծ բարեկարգել և իւր ազգին վերանորոգիչ պիտի ըլլայ: Տեսական բարօրութեան նոր դարագլուխ մը պիտի բանայ համօրէն Օսմանեան հպատակաց համար, որը մի և

նոյն վեհապետին պաշտպանութեան ներքև կ'ապրին, և այսօր մեծ միութեամբ և լաւագոյն համաձայնութեամբ ազատութեան իսկական իրաւունքները կ'ընդունին:

« Ուրեմն մեր հայրենակցաց պարտքն է փոխադարձաբար խնդակցել, որ այսպիսի լուսաւորեալ վեհապետի մ'ամենախիբրելի հպատակներն ըլլալու պատիւն ունին »:

### ՇՈՒՎԱԼՈՎ ԿՈՄՍՆ ԵՒ ԻԳՆԱՏԻՎ ԶՕՐԱՎԱՐՆ

Կորյաքով իշխանն հիմա եօթանասունը ութ տարեկան է, և թէպէտ յայտնի չէ թէ ո՞վ պիտի յաջորդէ իւրեն տեղը, սակայն քաղաքագէտք սկըսեք են մտածել անոր ժառանգութեանը վրայ: Արդեօք որո՞ւ պիտի վիճակի իշխանութեան և փառաց այն մեծաշուք և նախանձելի ժառանգութիւնն, զոր Կորյաքով իշխանն սակէ քսան տարի առաջ ընդունեցաւ Նեսէլլոտ կոմսին ձեռքէն: Առ ժամս բան մը որոշ չի գիտցուիր. բայց թէ և մերձաւորագոյն ժառանգ մը չըլլայ ուլ, սակայն այս ստոյգ է որ հետամուտ եղողներ կան: Ասոնց մէջ առաջին կարգի են Շուվալով կոմսն ու Իգնատիէվ զօրավարը. կան ուրիշներ ալ որ ասոնց հաւասար կամ աւելի հաւանականութիւն ունին այն բարձին հասնելու. բայց այս երկու քաղաքագէտք վերջի տարիներուս մէջ Ռուսիոյ աշխարհափարութեան նկատմամբ այնպէս լաւ շարժեցան և գործեցին, որ ամենուն մտադրութիւնն իրենց դրաւեցին:

\*\*\*

Շուվալով կոմսն դեռ ևս յիմանաւայ չկայ, և Ռուսիոյ մեծամեծ անուաններէն

մէկուն ժառանգն է: Շուվալով կոմսին ազգատոհմը մասնաւոր կերպով անցեալ դարուն մէջ նշանաւոր եղած է: Անոնցմէ մէկն՝ Աղեքսանդր Շուվալով՝ եղիսարեթ կայսրուհւոյն ժամանակ գաղտնի դիւանատան գլուխ եղաւ. ուրիշ մ'ալ իւրան Շուվալով, նոյն կայսրուհւոյն մտերիմն եղաւ, և կատարիւնէ Բ կայսրուհւոյն ժամանակ՝ այցելութեան գնաց վարդէի 'ի Ֆէռնէյ, և ճոխ պարգևներ ընծայ տարաւ կայսրուհւոյն կողմանէ. նաև Մոսկուայի Համալսարանին և Գեղեցիկ արուեստից ճեմարանին հիմնադիրն ինքն եղաւ: Գարձեալ դիւանաւարպէս ինքն եղած է Գաղղիոյ զրապանութիւնը Ռուսիոյ մէջ սիրելի ընդուն, երբ գերմանական ազդեցութիւնը կը տկարանար: Ի վան՝ Շուվալովի երկրորդ ցեղէն կը սերէր, և մինչդեռ արդի կոմսն Պետրոս Շուվալով՝ անդրանիկ ցեղէն կը սերի: Ասոր հայրն՝ արքունեաց մեծ հազարապետ էր, որով և Պետրոս կոմսն ալ իր պատանեկութենէն սկսեալ կայսերական ընտանեաց մէջ մեծցած էր: Այս ամսն առաւելութեանց հետ, ունի նաև վայելչութիւն դիմաց, ընտիր կենցաղավարութիւն և յամենայնի կատարեալ ազնուականութիւն: Իր ամուս-

Պոլեման պսակն ալ քաղաքաւոր եղաւ Օրբով Դաւիթով կոմսին այրուցն հետ, և իւր առանձնական կենաց արժանապատուութիւնն ամենինն արգելք չեղաւ իր քաղաքական յառաջադիմութեանն: Երիտասարդական հասակին մէջ իրփոնիոյ և ֆուրլանտիոյ գաւառաց կուսակալ եղաւ. այս պաշտօնիս մէջ՝ յորում շատ հնարագիտութիւն կը պահանջուի, գերմանական ծագումն ունեցող ազնուականաց ընդդիմադրութեանցն և պահանջանացը պատճառաւ, Շուվալով կոմսը վարչութեան մեծ տաղանդ. ցըցուց: Յամին 1866՝ կայսրն անուանեց զինքն ալակից զօրապետ, և ասոր համար Պետրբուրկ եկեր էր կայսրն շնորհակալ ըլլալու, երբ ֆարսիքով ուսանողն Ալեքսանդրի Բ վրայ ատրճանակ պարպեց: Այս դէպքիս վրայ՝ Տոլկորուքով իշխանն՝ հրաժարեցաւ առանձնական դիւանատան երարոյք Շուվալով կոմսն: Առանձնական դիւանատան երարոյքը քաժիւր գրեթէ նոյն է ընդհանուր ուստիկանութեան հետ: Այս անպաճոյճ անուանակոչութեամբ դիւանատան երարոյք բաժին ըսուածն, հին դիւանատան գաղտնի ուստիկանութեան տեղը բռներ էր, զոր իման Ահաւոր Զարը վեչ տասներորդ դարուն մէջ հաստատեւ էր, և զոր մեծն Պետրոս յետոյ կարգաւորեց: Այս գաղտնի դիւանատունը Ռուսիոյ համար ճիշդ հաւատաքննութեան ատեան մ'էր: Պաշտօն ունէր փնտռելու և պատժելու քաղաքական ոճրագործութիւններն ու յանցաւորութիւնները. նաև զանոնք պատուհասել, զորոնք իշխանութեան գիտութեամբ կ'ուզէին վերցունել մէջ տեղէն: Այս ատեանն էր որ մեծն Պետրոսի հաճութեամբ դատեց և 'ի մահ դատապարտեց զկայսրորդին, զտարաբազն Ալեքսիս: Այս ատեանն էր որ 'ի Սիպերիա աքսորեց զՄէնչիքով՝ եւ տարինէի Ա մահուանէն ետքը. զոհեց Տոլկորուքովի տոհմը՝ Պիրենի ատելութեանն, Աննա իմանողնա կայսրուհոյն

ժամանակ. Օստերման դիւանապետը, Մուսիխ մարաշախտը և Լէոֆէֆուտէ կոմսն 'ի մահ դատապարտեց և Սիպերիա փոխադրեց Եղիսարեթի ժամանակ: Այս ատեանը փոխանակաւ մերթ գերմանական կուսակցութեան, մերթ ռուսական կուսակցութեան գործիք մ'եղաւ, որոնք Մեծին Պետրոսի յաջորդացը ժամանակ՝ իշխանութիւնը մէկմէկու ձեռքէն կ'ուզէին առնուլ: Պետրոս Բ իր սակաւատե թագաւորութեան ժամանակ, բոլորովին խափանեց այս գաղտնի դիւանատունը. բայց իր թագուհին եատարինէ Բ նորէն հաստատեց զայն, միայն բաւական համարելով անոր անունը փոխել, որ շատ ատելի եղած էր. Պետրոս Գ իսպառ վերուց զայն: Ալեքսանդրի Ա ժամանակ, 1809-1849, ուստիկանութեան պաշտօնարան մը հաստատուեցաւ. և վերջապէս Նիկողայոս կայսրն, յամին 1826, այն երրորդ քաժիւն հաստատեց, որ վարչութեան գլխաւոր հնարից մէկն եղաւ:

Իսկզբանէ 'ի վեր այն երրորդ քաժիւն Ռուսիոյ տէրութեան մեծ իշխանութիւններէն մէկն եղած է. զուխը կը կոչուի գօրապետ ուստիկանոսքեան գլխաւորաց (Général des gendarmes). և այն անձը կայսրութեան ամենակարեւոր պաշտօնեայն է, յետ դիւանապետին և առանձնական դիւանատան գլխաւորին. կայսրը կ'անուանէ զինքն և իրմէ կախումն ունի, և Ռուսիոյ վարչութեան մէջ աստիճանաւ անկէ վեր մէկը չկայ, իր բարձր ուստիկանութեան իրաւասութիւնը բոլոր կայսրութեան վրայ կը տարածուի, մինչև նաև սահմանագլխէն ալ անդին: Ռուսիոյ աւմեն մեծ ու պզտիկ քաղաքաց մէջ ուստիկանութեան հաղարապետ մը կամ հարիւրապետ մը կը ներկայացունէ զինքը: Այս զօրականը պարտական է ամենուն վրայ հսկելու, թէ պաշտօնատեարց և թէ առանձնականաց վրայ. պարտական է ամեն կարեւոր գործոց հաշիւն առնելու և ամեն տրտունջ և բողոք խմանալու. ակմապալար և ժո

դովարանք բաց են միշտ այն պաշտօնէին առջև, և իրմէ պահանջուած տեղեկութիւնները կը հաղորդէ իր գլխաւորին. որով ոստիկանաց զօրապետը իր գործակալաց հետ այս կերպ հաղորդակցութիւն ունենալով՝ ամեն բան կը գիտնայ, իւր գաղտնի քննութիւնն կը տարածուի բոլոր վարչութեան վրայ, մինչև երբեմն նախարարը անգամ հրամաններ կ'ընդունին երրորդ քաժնիկ գլխաւորէն յանուն կայսեր: Օտարութեան մէջ այն Ռուսները որ հրաման ունին. ճանապարհորդելու օտար երկիրներ, ազատ չեն այս գաղտնի ոստիկանութեան հսկողութենէն. և յանկարծ հրաման կու գայ անոնցմէ մէկուն որ հայրենիք վերադառնայ: Այս ոստիկանութեան գրութեամբն էր որ Նիկողայոս կայսրը կրցաւ երեսուն տարի իր իշխանութիւնը գործածել, որով և իր հեղինակութիւնը բոլոր ուժովը պահեց մինչև կենաց վերջին օրը, և այնպիսի ճշտութեամբ, որ երբէք չնուազեցաւ:

Աղքատագրի Բ Ժամանակ այն երրորդ քաժնիկ զօրութիւնը շատ տկարացաւ. նախ կայսրը կարևոր չհամարեցաւ այն բարձր ոստիկանութեան առաջին կորովն արծարծել: Թերևս թագաժառանգ մեծ զուքս եղած Ժամանակն անկէ կրած քանի մը տհաճութեանց պատճառաւ ատելի եղած ըլլայ իրեն այն պաշտօնարանն: Ուստի Տրչկորուքով իշխանն, որ ոստիկանաց զօրապետ էր, բաւական կը համարէր այն պատուաւոր պաշտօնին առաւելութիւնը վայելել, առանց ամենևին հսկելու գաղտնի ընկերութեանց և կուսակցութեանց վրայ, որ սկսեւ էին յերևան գալ և որսալ համալսարանաց ուսանող պատանիները: Քարաքողովի եղբանագործութիւնն իբրև աղգարարութիւն մ'եղաւ. այն ատեն Շուվալով կոմսն հարկադրուեցաւ հասարակաց ապահովութեան ոստիկանութեանն առաջին ուժը և գործունէութիւնը տալ. սակայն Նիկողայոս կայսեր գրութեան սխալմունքէն գիտցաւ

ազատ մնալ. և այնչափ չափաւորութիւն և միանգամայն անկասկածիւն բանեցուց, որչափ որ իր պաշտօնը կը ներէր: Սակայն ամենևին չխռովեցաւ քանի մը անձանց հակառակելու. ինչպէս շատ առիթներու մէջ յայտնեց իր ընդդիմութիւնը Նիկողայ Միլուտիններէն գործող նախարարին արմատական ըսուած քաղաքականութեանը դէմ: Այս պաշտօնեայն մեծ ազդեցութիւն ունէր թէ նախարարաց վրայ, որոնցմէ մէկն ալ իր Դիմիտրի եղբայրն էր պատերազմի պաշտօնեայ, և Դոկստոյի կոմսին վրայ՝ որ հասարակաց ուսման պաշտօնեայ էր և տաղանդով իրեն նեցուկ էր, և թէ իբրև զուխ հին Ռուսաց կուսակցութեան, որ այնչափ յարգ առեր էր յետ Լեհաստանի ապստամբութեանն յամին 1863, և յետ Մոսկոյի յրաւորին միլեռանդն ջանիցը: Շուվալով կոմսը չընկճեցաւ ամենևին այն չափազանց բաղձուքներէն, զոր միասակար կը համարէր: Աղքատականները զինքը այնպէս ներողամիտ չգտան իրենց թաղաքական ըզճիցը: Ս. Նյայէս որ իրեն գրգմամբը և ի մեծ զարմանս իր բարեկամաց շատերուն Պետրբուրկի ազնուականաց ժողովարանը լուծուեցաւ յամին 1867: Պետրբուրկի քաղաքապետ Լէվալով կոմսն՝ կոչիկ յոտա և կարթաւոր մըտաւ այն ժողովարանը լուծման վճիռը կարգալու համար, և նոյն իսկ այն ժողովարանին նախագահը՝ Օրլով Դաւիթով կոմսն, թէպէտ և արենակից էր երրորդ քաժնի գլխաւորին, սակայն հրաւերէր ընդունեցաւ ճամբորդութիւն ընելու Ռուսիայէն դուրս: Շուվալով կոմսն ոչինչ նուազ արութեամբ գիտցաւ իր պարտքը նաև առ կայսերական ընտանիքը. և չի դանդաղեցաւ կանխախմացնելու կայսեր թէթագաժառանգն թղթակցութիւն կ'ընէ համալսարանական կուսակցութեան զլիաւորացն հետ. և ինչուան հակառակ կեցաւ կայսրուհւոյն հոգևոր վերակեցութիւն, վտանգալէջ քրիստոնեայ համարուելու: Միով բանիւ Շուվալով կոմսն յառաջ քան

դամենայն իր պաշտօնին մարդն եղաւ, և միանգամայն չմոռցաւ իր ազնուականութիւնը, և ասով կրցաւ պահել, 'ի վարձ իր աշխատութեանց՝ կայսեր լիակատար վստահութիւնը:

Անշուշտ թէ որ ուզենար կրնար ուրիշ պաշտօնի ալ հասնիլ. նոյն իսկ երբոր Նիկիոյա Միլլուտին ներքին գործոց նախարարը, կաթուածէ զարնուեցաւ 1866 տարւոյն վերջը, Շուվալով կոմսն յանձնառու եղաւ առ ժամանակ մը ներքին գործոց նախարարին պաշտօնը վարելու լեհաստանի խոնդրոց նկատմամբ: Բայց Ռուսիոյ մէջ չկայ պաշտօն մը որ հաւասարի երջուրդը քաժնի գլխաւորութեանը, որով այն գլխաւորն ուղղակի և ամեն օր վերաբերութիւն կ'ունենայ վեհապետին հետ, որ Ռուսիոյ մէջ, աւելի քան Եւրոպայի ուրիշ ամեն տէրութեանց մէջ, մի միայն աղբիւր է ամենայն իշխանութեան և շնորհմանց, Շուվալով կոմսն եօթը տարի կեցաւ այն պաշտօնաման մէջ, թէ և ենթարկուած էր ճիշդ հպատակութեան՝ զոր իր դիրքը կը պահանջէր, աշխատութեան՝ զոր այլ և այլ կուսակցութեանց և անոնց բաղձումներուն վրայ հսկողութիւնը կը պատճառէր, և վերջապէս անհանդարտութեան՝ զոր խռովութիւնը հանգամանաց վիճակը կը յարուցանէր, յորում և ինքնին կայսրն իսկ երկու տարուան մէջ երկու անգամ դաւաճանութեան ենթակայ եղաւ: Ամենայնարմար էր պաշտօնը գոնէ այնպիսի անձի համար, որ կ'ուզէր բարձրանալ և միանգամայն դիտէր սպասել. եթէ ուրիշ կողմանէ կային իրեն հակառակորդներ և չարախօսներ, սակայն գիտէին թէ ինչպէս ակնածելու են և խոհեմութեամբ վարուելու են իրեն հետ, կայսեր մտերիմ և բարձր ուստիկանութեան գլուխ ըլլալով Շուվալով կոմսն ամենայն կերպով կրնար օրու օր ալ գէժ ըլլայ՝ ինքը զինքը պաշտպանել, Սակայն օր մը, յամին 1868, կարծեց թէ վտանգի մէջ է. վասն զի իր բարեկամը վարուիւնէ ներքին գործոց նախարարութեանէն վար առնուեցաւ, ինչպէս կը կարծուէր, թագաժառանգին ձեռնադրութեամբն: Այս անկումը թերեւ երջուրդը քաժնի վերակենցողին համար ազդարարութիւն մ'էր: Շուվալով կոմսն առանց տարակուսելու ընելիքին վրայ, ուղղակի կայսեր գնաց իրեն հրաժարականը տալու, եթէ կայսրը վրան ալ վստահութիւն չունէր: Աղքատանդը Բ բոլորովին ապահովեց իր մտերիմը: Այս գէպքէն վերջը տեսնուեցաւ որ Շուվալով կոմսին ազդեցութիւնն աւելի զգալի եղաւ ընդհանուր քաղաքական ամեն խնդրոց մէջ, և շատ անգամ իրեն կարծիքը զօրեց խորհրդարանին մէջ թէ ներքին և թէ արտաքին այլ և այլ խնդրոց նկատմամբ: Ռուսի կարելի էր նախագուշակել թէ ուրիշ բարձր պաշտօն մը քան զգլխաւորութիւնն երջուրդը քաժնի վերապահեալ էր իրեն. այս կարծիքը առաւելապէս այն ատեն հաստատուեց իրեն առաւ, երբ Շուվալով կոմսն յանկարծ ուստիկանութենէ 'ի քաղաքագիտութիւն անցաւ: Մտերմական նուիրակութիւնն առ խորհրդարանն լոնարայի, զոր 1873 տարւոյն սկիզբը կատարեց, և իւր անուանիլը դեսպան յԱնգղիա՝ ենթադրել տալին թէ կայսրը կ'ուզէր վարժեցունել զինքը քաղաքագիտական արուեստին, որպէս զի պատրաստ գտնուի ժամանակին կորչալով իշխանին յաջորդելու:

Գարմար առիթն էր Շուվալով կոմսը մէկէն ասպարէզ հանելու: 1872 տարւոյն վերջերը, Անգղիոյ կասկածները Ռուսիոյ դէմ նորէն արթնցան՝ կեդրոնական Ասիոյ խնդրոց պատճառաւ: Ռուսիա որոշեր էր քայլ մ'առաւ երթալու և խիվայի խանութեան տիրելու: Անգղիա սկզբան այս գիտաւորութեանցը միտք չդրաւ, և ոչ իսկ Դալմաց լրագիրը շատ հոգ կ'ընէր, և « Ռուսիոյ առաջադիմութիւնքը, կ'ընէր, 'ի կեդրոնական Ասիա, այնպէս օրինաւոր են, ինչպէս մեր տիրապետութիւնն 'ի Հնդկաստան: Եթէ Ռուսիա տիրապետելու ըլլայ բոլոր այն

երկրին որ կրննայ դէպ 'ի հիւսիս Պարսկաստանի և յարևմուտս Հնդկաֆուշի լեռանց մեծամեծ գօտեացն, անկէ անդին ալ փորձութիւն չի մնար : Բայց երբոր գիտցուեցաւ թէ խիվայի արչաւանքն որոշուեր է, վախցան Անգղիացիք այն վտանգներէն՝ որ կը սպառնային Հնդկաստանի վրայ, եթէ Ռուսիոյ սահմանակից ըլլար Աֆղանստանի : Այն տառն Սիւր կըտրուողն և լորտ կրանկիլ մտածեցին, երկրին անհանգստութիւնը հանգարտելու համար, առաջարկել Ռուսիոյ որ սահման մ'որոշէ անկէ անդին չանցնելու համար : Նոյն ժամանակը Դայնզ լրագիրն ալ լեզուն փոխեց ու ձայնը բարձրացուց, թէ Անգղիոյ պէտք է Աֆղանստանի անկախութիւնը պահէ և իր պաշտպանութեան ներքին առնուայն գաւառները, որոնց էմիրը կը տիրէր մօտ այն գաւառներուն ուր Ռուսք կը յառաջէին :

« Եթէ Ռուսիա ընդունի մեր առաջարկած սահմանները, կ'ըսէր Դայնզ, կեդրոնական Ասիոյ խնդիրը խել մը ժամանակ կը վերջանայ. իսկ եթէ մերժէ, հարկ պիտի ըլլայ շուտ կամ ուշ սրով խռովել այն խնդիրը » : Ռուսիա չէր ուզեր նեղը ձգել և զրգոել զԱնգղիա . և այնպէս խաղաղաստէր երեցաւ իբրև թէ Սիւր կըտրուողնէն և լորտ կրանկիլէն նուազ երկչոտ նախարարներէ կազմուած ըլլար խորհրդարանը : « Մենք չենք մերժեր ընդունելու, պատասխանեց կորաբալով իշխանն, Անգղիոյ ուզած սահմանագիծը » :

Ռուսիա շատ աւելի յօժարակամ ելեցաւ այս բանիս, վասն զի երկար ժամանակ պէտք էր այն սահմանագիծն հասնելու : Բայց քաղաքագիտական ժանուցադրերը բաւական չհամարեցաւ . մասնաւոր նուիրանութեամբ զրկուեցաւ Շուվալով կոմսը, որպէս զի Լոնտրայի խորհրդարանին ծանուցանէ Անգլիան զկայսեր խաղաղասիրական դիտաւորութիւնները : Այս վարմունքը լաւարգասիք ունեցաւ յԱնգղիա : Ռուսիա ամենևին այսպիսի մեծարանք չէր ցըցուցած Անգղիոյ, որով կ'ուզէր Պետր.

ՊԵՐԱ Ա.

բուրկի խորհրդարանը մտերմական իրաւախոսութեան մտնել Անգղիոյ կառավարութեանն հետ, և Շուվալով կոմսին բռնած լեզուն մտածել տուաւ թէ ինքը միայն կրնայ այս քաղաքականութեան մարդն ըլլալ :

Շատ աւելի զարմացան Անգղիացիք երբ իմացան թէ Շուվալով կոմսին դեռ պանութիւնը նաև կայսեր՝ դստեր առնուութեանն համար ալ էր : Պետր. քոռրիկ օրսագրիկ այս բանիս վրայ տուած լուրն առանց մտադրութեան անցաւ, սակայն ամենաճշմարիտ էր : Շուվալով կոմսն զգուշութեամբ հարցուեցաւ թէ ինչ պայմանաւ ընդունելի կ'ըլլայ առնուութեան առաջարկութիւնն ընդմեծ դքսուհին Մարիամ և իշխանն Ալպերտ, երկորորդ որդի վիխտորիա թագուհոյն : Անշուշտ ծանր էր կայսեր չկարենալ իր մէկ հատիկ դստերը թագաւորական պսակ մը ապահովել, մինչդեռ Տանիմարքայի փոքրիկ թագաւորն՝ իր երկու դստերն ամուսնացուցեր էր մէկն Անգղիոյ և միւսը Ռուսիոյ թագաւորական գահ հետ, և թէ իր երբօր կոտանդեայ մեծ դքսին դուստրն թագուհի էր Յունաստանի : Մի միայն թագաւորականք մը կար ազատ, Օրանժի իշխանն, բայց այն ալ հաճոյ չէր անցանք : Վերջապէս քանի մը անձնական պատշաճութիւնք նախամեծար ընել տուին Ալպերտ իշխանը, կայսեր առանձին սէրն իւր մէկ հատիկ դստերը վրայ, և իւր քաղաքական շահը պատշաճ տեսնել կուտային այն տառն այս ամուսնութեան առաջարկը : Անգղիացի իշխանը, որ կը կրէ դուքս Էտիմպուրիկի տիտղոսը, է նաև թագաւորական իշխան Սաքսֆուրդի-կոմսայի մեծ դքսութեանը. ուստի Մարիամ մեծ դքսուհին, փոխանակ թագաւորական պսակի, գէթ պիտի ունենայ Գերմանիոյ մէջ մեծ դքսական պսակ մը : Անգղիոյ և Ռուսիոյ աղբուհական երկու բնութենաց այս խնամութիւնը, երկայն ժամանակ պիտի հեռացընէ քաղաքական տարաձայնութեան նիւթագրութիւններն երկու հզօր տէրութեանց մէջէն : Ռուսիոյ Շուվալով կոմսին

դեպքանութիւնը մեծ կարեւորութիւն մ'ունէր, և ամենայն կերպով յաջողեցաւ: Արդ եթէ յիշեմք որ կորչաբով իշխանն իր բարձր աստիճանին հասաւ՝ կնքելով ամուսնութիւնն Օլկա մեծ դքսուհւոյն, դստեր Նիկողայոս կոչսեր, վիւրդէմպէրկի թագաժառանգ իշխանին հետ, այսպէս ալ իրաւամբ կրնայ յուսացուիլ որ այս ամուսնութեան ալ յաջողութիւնը, բարձր վիճակ մը պիտի պատրաստէ ապագային մէջ Շուվալով կոմսին համար, որ ամէ մը ետ դարձաւ հաշիւ տալու կայսեր իրեն դեպքանութեանը, և այնպէս լաւ կերպով սկսեր էր իր քաղաքագիտական ընթացքն, որ մէկէն լոնտրայի դեպքան անուանուեցաւ, ուր կը շարունակէ իր պաշտօնը մինչև հիմա մեծ գոհութեամբ իր վեհապետին: Մարիամ մեծ դքսուհւոյն ամուսնութիւնն ընդ դքսին խորմ պուրկի կատարուեցաւ 'ի Պետրբուրգի 'ի սկիզբն 1874 տարւոյն: Եւ այսու Շուվալով կոմսն միշտ այն սակաւագիւտ տաղանդաւոր անձանց մէկը կ'ըլլայ՝ որ կրնայ կորչաբով իշխանին արժանապէս յաջորդել:

\* \*

Իգնատիէվ զօրավարն իշխանադն չէ, ինչպէս Շուվալով կոմսն, այլ այն երկրորդական աղետականներէն է, որոնք Ռուսիոյ մէջ, ինչպէս կ'ըսուի, անթիւ են իբրև զաւազ առ ամեն ծովու: Հայրն իրեն ճախրայ քացաւ, վասն զի հոսաւ ըլլալու սպարապետ հետևակազօրուն, ավակից զօրապետ, և Պետրբուրկի քաղաքապետ: Քսան և հնգամեայ հասակին մէջ, յամին 1854, Նիկոլա իգնատիէվ Սպայակուտի հարիւրապետ էր: Խորի մու պատուով խաշն ընդունեցաւ 'ի վարձ ֆինլանդիոյ տիպանց վրայ Դաշնակցաց նաւատորմին ղէմ զինուորեւուն համար: Ետքը Սիպերիոյ կուսակալ Մուրավիէվ զօրապետին սպայակուտէն ելաւ: Արտաքոյ կարգի դեպքան զրկուելով Չինաստան. գիտցաւ օգտուիլ անդղիւս-գաղղիական պաշաւանքէն, և թե քինի սրբունեացմէ Ռուսիոյ մասն ընդու:

Նեցաւ շատ մը գաւառներ Մանչուրիոյ մէջ, Եւ ահա այս գործովս ինքզինքը ճանչցուց: Շքեղ ամուսնութիւն մը հանց զինքը բարձր ազնուականութեան կարգը: — Նաև չէր անհոգանար նորա, նոր ազնուութիւնինը ստանալ, ուստի քիչ ժամանակէն ինքն ալ այն մարդկանց կարգէն սեպուեցաւ, որոնց վրայ Մուսկուայի յրաքիրն գովեստով կը խօսէր և իբր ապագային մեծ մարդիկ կը ցուցնէր: Յամին 1864 խալանով իշխանն հրաժարելով կոստանդնուպոլսի դեպքանութենէն, իգնատիէվ զօրավարն իրեն յաջորդեց, 'ի սկզբան լիազօր պաշտօնեայ անուամբ և յետոյ իր արդեամբքը դեպքանութեան պատուին հասաւ:

Կ'ըսեն թէ կորչաբով իշխանն չէր ախորժիք զինքը և ոչ շատ համարմունք ունէր անոր տաղանդին վրայ: Օր մը երբ իգնատիէվ տհաճութիւն կը ցուցնէր քանի մը հրամանաց՝ երրորդի մը առջև, Դիւանապետն սաստեց զինքն ըսելով. «Դեռ ես երիտասարդ էք և միւր քաղաքագիտութեան մեծամեծ պաշտօններէն մէկուն վրայ զրուեր էք, ազատ էք թողլու զայն և ահա այս պատժ ըստ յօժարակամ ձեր տեղը կը յաջորդէ»: Իգնատիէվ զօրավարը հասկըցաւ թէ ինչ կ'ուզէր ըսել. և եթէ այս գէպքէն վերջը կորչաբով իշխանին բարեկամներէն չեղաւ, սակայն Դիւանապետն արեւելեան ծանրակշիւ խնդրոյն մէջ միայն անոր աշաղթութեանն ու խոհեմութեանը վստացաւ:

Ռուսիոյ ներկայացուցիչն 'ի կոստանդնուպոլսի, սկսեալ 1864 թուականէն, այն ծանրակշիւութիւնը չունէր, ինչ որ ետքն ունեցաւ, սկսեալ 1870 թուականէն մինչև Ապրիլ-Ապրիլ մահը: Այսու ամենայնիւ իգնատիէվ զօրավարն ամեն նուկարեւոր անձանց մէկն կը համարուէր և իրաւամբք, որով ինքն իր վրայ մեծ վստահութիւն առեր էր: Սակայն շատ չյաջողեցաւ թէ իր պաշտօնակցաց առջև, ինչպէս են Անգղիոյ և Գաղղիոյ դեպքանքը, և թէ Ֆուստու և Ալի վաշալայի նման երեւելի նախարարաց առջև:

Անգամ մը Ռուսիոյ դեսպանը տրտըն-  
ջանօք խմացուց Ալի փաշային թէ ամե-  
նեկին իրեն խորհրդոց չեն հետևիր .  
փաշան ալ պատասխան տուաւ թէ  
« Լաւ խորհուրդներ տուր մեզի և մենք  
յօժարակամ կ'ընդունինք զանոնք » :  
1866 տարւոյն հանգամանքն եղան  
պատճառ որ իգնատիեվ զօրավարը  
պարապ տեղ աշխատելէն դադրեցաւ :  
Քարիզու խորհրդարանին բաղձանքը  
բարեկամութիւն հաստատելու Պետր-  
բուրկի պաշտօնարանին հետ մերձե-  
ցուցին իրարու կոստանդնուպօլսի Ռու-  
սիոյ և Գաղղիոյ դեսպանները : « Վե-  
հափառ կայսրն, կը գրէր կորչաքով  
իշխանն առ դեսպանն Ռուսիոյ 'ի Բա-  
րիզ, սկսեալ 16 նոյեմբերի 1866 տա-  
րւոյն, համութեամբ կ'ընդունի այն ա-  
ռաշարկութիւնքն զոր Մուզիէ մարգէշն  
ըրաժ է ձեզի, Գաղղիոյ խորհրդարա-  
նին և մեր մէջ բարեկամութիւն մը  
հաստատելու վախճանաւ, նկատմամբ  
արևելքի պատահարաց » : Այս պատա-  
հարքն էին կրէտէ կղզւոյն ապստամ-  
բութիւնը, Սերուիոյ բողոքը յետս պա-  
հանջելու Պելկրատի միջնաբերդը և Սե-  
րուիոյ երկրին մէջ թուրքաց ձեռքնե-  
ղած բոլոր բերդերը, և վերջապէս Պուլ-  
ղարաց յուզմունքն : Այն անգամ իգնա-  
տիեվ զօրավարն թուրքիոյ մէջ մեծ  
դեր պիտի խաղար . սակայն շատ յա-  
ջող դեր մը չեղաւ . վասն զի չկրցաւ  
ինքն ընդունիլ Բ. Դոնէն Սերուիոյ բեր-  
դերը . այլ Գաղղիոյ դեսպանն Պուրէ  
համազեց Բ. Դոնէն այս գծուարին զոհ  
ընելու, զոր և մեծ պատուով կատա-  
րեց : Պուլղարիոյ խռովութիւնն ողոր-  
մելի և յանդուգն ձեռնարկութիւն մը  
եղաւ, իսկ կրէտէի ապստամբութեան  
դէմ հակառակ Գաղղիոյ, Ռուսիոյ,  
Քրուսիոյ և Իտալիոյ հաւաքական ծա-  
նուցադիրներուն՝ թուրքիա յաղթող ե-  
լաւ : Ֆրանս փաշային արութիւնն,  
որ պարզ և որոշ կերպով իմացուց թէ  
ուրիշ նաւարին մը պէտք է՝ որպէս զի  
թուրքիա թողու կրէտէն Յունաց ձեռ-  
քը, և Ալի փաշային ճարտարամտու-  
թիւնն, որ անձամբ ապստամբութեան

տեղը զնայ և հասկըցաւ թէ ինչ հնարք  
պէտք են այն ապստամբութեան յաղ-  
թելու, ապահովեցին խաղաղութեան  
վերստին հաստատութիւնը : Իգնա-  
տիեվ զօրավարն չկրցաւ առնուլ կրէ-  
տէն իբր օժիտ մեծ դքսուհւոյն Օլկայի,  
որ յամին 1867, Յունաց Գէորգ թա-  
գաւորին հետ ամուսնացաւ : Իսկ Յոյնք  
'ի վրէժ իրենց յուսախաբութեանը՝  
կապոյտ մատնակ մը (Livre Bleu)  
հրատարակեցին, որուն վրայ շատ ծի-  
ծաղեցան կոստանդնուպօլսի քաղաքա-  
կան ակումբներու մէջ : Այն մատնան  
կը բովանդակէր շատ մը նամակներ  
Յունաստանի դեսպանին 'ի Կոստան-  
դնուպօլսա, որոնց մէջ դեսպանն կը  
պատմէր իգնատիեվի հետ ըրած խո-  
սակցութիւնքը, որոնք կը ցուցնէին  
թէ ո՞րպէս խաբուրէ էին Յոյներն,  
կարծեով թէ իգնատիեվ մեծ ազդե-  
ցութիւն ունի առ Բ. Դոնէն և Գաղղիոյ  
և Սնդղիոյ դեսպանաց առջև :

Այն խնդրոյ մէջ, ուր կը պահանջուէր  
իգնատիեվ զօրավարէն մեծ հնարագի-  
տութիւն և ճարտարամտութիւն, ան-  
շուշտ ամենէն փափուկն Պուլղարաց և  
Յունաց երկար վէճն էր : Առաջինք կ'ու-  
զէին բաժնուիլ տիեզերական (յունա-  
կան) պատրիարգութէն, և իբրև Սլաւք  
Ռուսիոյ ձեռնառութիւնը կը խն-  
դէին : Իսկ երկրորդները կը վստահէին  
այն դարական պաշտպանութեան վրայ  
որ Ռուսիա ցրցուցեր էր իրենց : Մեծ  
յաջողակութիւն պէտք էր երկու կող-  
մանց պահանջմունքն ալ միաբանելու և  
փոփոխակի զիջողութեամբ իրաւախո-  
հութիւն ընելու : Այս գործն ամենա-  
դժուարին էր . սակայն Ռուսիա այնպի-  
սի մեծ շահ ունէր այն միութիւնը պա-  
հելու, որ պէտք էր իր դեսպանն ալ  
ըստ այնմ գործէր : Գոնէ կրնար Բ.  
Դրան թողուիլ, որ սկսեր էր Պուլղարաց  
տրանջանացն ուշ գնել, այս խնդրոյն  
որոշման պատասխանատուութիւնը :

Իգնատիեվ զօրավարը մեծ խորագի-  
տութեամբ շարժեցաւ . 1870 թուական  
նէն ետքը ամենայն ջանք ըրաւ որ Բ.  
Դոնէն ընդունի Պուլղարիոյ էկզարքու-

քեան կանգնումն, այսինքն բաժանումն Պուլղարիոյ եկեղեցւոյն՝ Յունաց որթուտըս եկեղեցիէն, Պուլղարիոյ եկեղեցւոյն անկախութիւնն հրատարակուեցաւ յամիւն 1872, որուն վրայ Յոյնքը շատ նեղացան, կոստանդնուպոլսի պատրիարքը բողոքած ըլլալով, իգնատիէվ զօրավարը ջանաց և Մոսկուայի սինոդէն պախարակել տուաւ զինքը. նաև փորձ փորձեց Յունաց եկեղեցւոյն մէջ ալ երկպառակութիւն ձգելու, գրեւելով Երուսաղեմի պատրիարքը, որ բողոքէ ընդդէմ նշովիցն զոր կոստանդնուպոլսի պատրիարքը հրատարակեր էր Պուլղար եպիսկոպոսաց զէմ: Իգնատիէվ զօրավարին այս քաղաքական խորագիտութեամբն Յունաց և Պուլղարաց մէջ եղած ցեղական ատելութիւնները դարձեալ գրգռուեցան: Եւ թէ աշխատէր այն երկու ժողովուրդներն անհաշտ թշնամի ընելու իրարու դէմ, ասկէ աւելի չէր կրնար յաջողիլ: Ռուսիոյ զեապանն իրեն քաղաքագիտութեանն փառաւոր յաղթանակ մը կը համարէր Պուլղարիոյ Էկզարքոսքեան կանգնումը, վտանգաւ իսկ Յունաց ատելի ըլլալու: Զգիտցուի թէ Ռուսիոյ կառավարութիւնն ինչ կը մըտածէր այսու նկատմամբ. այս ստորոգէ թէ արդի արևելեան խնդրոյն մէջ տեսնուեցաւ որ Յունաց ատելութիւնը մահաբաժնի էր. և անկարելի էր մնալովին այս վերջին դիպաց մէջ, ցրցուցին թէ ինչ աստիճանի ոյս ունին Սլաւոն ազգաց դէմ: Եւ ոչ մէկ յոյն մը տեղէն չարժեցաւ, մինչդեռ Պաթրանի Սլաւք զէնք առեր էին, մանաւանդ հակառակ զինուեցան թէ բանիւ, թէ գրով և թէ արդեամբ: Թեսալիա և Մակեդոնիա խաղաղ մնացին, իսկ կրէտէի յուզումները ծանր հետեանք մը չունեցաւ մինչև հիմայ:

Յետ 1870 տարւոյն դիպաց, Ռուսիա մեծ ազդեցութիւն ստացաւ կոստանդնուպոլսի մէջ: Գաղղիա ալ նշանակութիւն չունէր. Անգղիա քիչ նշանակութիւն ունէր. միայն Գերմանիա կար որ կրնար դէմ ելլել իրեն համար այս

նոր ասպարիզին մէջ ի վտար, հակառակ կենալով Ռուսիոյ տենչանացը: Ֆրանսա և Ալի փաշա, որոնցմէ միայն կ'ականածէր Սուլթանը, մեռած էին. Իրենց յաջորդքն՝ այն գաղափարով պաշարուած էին թէ ալ ճար չկայ ազատելու Տաճկաստանն ի կործանմանէ. վերջապէս Սուլթանն ալ, կէս մը խելագար, անյարմար էր կառավարելու կամ կառավարուելու: Ռուստի իգնատիէվ զօրավարին համար ժամանակն հասեր էր գործելու. և աշխարհ ամենայն գիտէ թէ պարտապ չկեցաւ: Բայց իր քաղաքականութիւնն աւելի խստաբարոյ էր քան թէ հանճարեղ. վասն զի տեսութեան կէտ զրեր էր թէ պէտք է օսմանեան պետութիւնը խանգարել, յազատութիւն հանելով գաւառները հետզհետէ, և վերջապէս այնպէս նեղը ձգել Սուլթանն որ Ռուսիոյ օգնութիւնը խնդրէ: Մահմուտ փաշային բարեկամութիւնը բաւական երաշխաւորութիւն մ'էր իր այս խորհուրդը յաջողցնելու: Չէր կարծուեր ամենեին թէ Թուրքիա զեռ կենդանութիւն ունենայ, այսինքն հայրենասիրութիւն տեսնանձայնագրութիւն, որոնք վայ թէ գրգռուէին. և ոչ իսկ կ'իմացուէր թէ ազատութեան գաղտնի դաւանկցութիւն մը կը պատրաստուէր Սուլթանին դէմ, և հարկ եղաւ որ յեղափոխութիւնը ծագի: Սոփտաներուն ոտք ելլելը, Ալատիւ-Ալիզին գահընկէցութիւնը և մահը, Պուլղարիոյ կոտորածը, մինչև նոյն ժամանակ բռնուած քաղաքականութեան հետեանք են: Քիչ մնաց որ կոստանդնուպոլսի ալ արիւնհեղութեան տեսարան մը պիտի բացուէր, աւելի ահաւոր քան թէ Սելանիկին: Իգնատիէվ ստիպուեցաւ արձակուրդ խնդրել. և չարթէ չարթ կ'ուշացնէր վերադարձը. Թուրք ալ կ'ուզէին որ բոլորովին չբաժնայ. վասն զի դարձն ի կոստանդնուպոլսի շարեաց պատճառէր գուշակուէր: Ի Լիվադիա իգնատիէվ զօրավարը մասնակից ելաւ այն խորհրդոց, ուր խաղաղութեան և պատերազմի խնդիրը կը յուշուէր: Հիմա



ալ առ եւրոպական տէրութիւնս նուիրակութեամբն անշուշտ այս խնդրոյն խաղաղական լուծումն տալ կ'ուզուի Ռուսիոյ վեհափառ կայսեր կողմանէ յետ ապահովելու արևելեան քրիստոնէից վիճակը, եթէ իգնատիէ՛վ զօրավարին խօսքը հեղինակութիւն ունի այսպիսի դժուարակնճիւն ժամանակ մը աշխարհիս հանգստութեանը համար, յայտնի է թէ կրնայ խաղաղութիւն բերող ըլլալ:

\* \* \*

Շուվալով կոմսն ու իգնատիէ՛վ զօրավարն Ռուսիոյ քաղաքականութեան երկու երեսները կը ներկայացընեն: Մէկը իր ծագմամբը և լոնտրայի դեսպանութեան հանգամանօքը, Բարիդի ու Պեռլինի հետ մտերմական վերաբերութեամբը, կարծեմ թէ այն քաղաքակառնութեան խաղաղական երեսը կը ցուցնէ: Խաղաղութիւն եւրոպայի ցամաքին վրայ, և լուծումն արդի արևելեան դժուարակնճիւն խնդրոյն՝ բոլոր տէրութեանց միջամտութեամբը. այսպիսի է ահա այն քաղաքականութեան նպատակը: Թերևս Շուվալով կոմսն ամենևին բան մը թելադրած չըլլայ այս իմաստով: Բայց Ալեքսանդր կայսրն ու գլուխ չափ կ'աշխատի խաղաղութիւն պահելու, և ահա այսու դիտմամբ իրեն մտերիմ Շուվալով կոմսն, որուն

վրայ ամեն վստահութիւն ունէր, զրկեց 'ի լոնտրա՝ իսկ իգնատիէ՛վ զօրավարը կը ներկայացընէ հին-ուսու կուսակցութեան քաղաքական ու կրօնական տենչանքն, որ ոչ ինչ նուազ նախանձայոյդ է քան զհին-թուրք կուսակցութիւնն: Կը տենայ որ սուրբն Ռուսիա իր առաքելութենէն ետ չդառնայ, կանգնէ խաչը փոխանակ կէս լուսնի, բոլոր Սլաք ճանհնան իրենց հօրը՝ Չարին քաղաքական և կրօնական գերագահութիւնը, և որթոտորա հաւասար ճառագայթէ միանգամայն թէ հոստանդնուպօլսէն և թէ Մոսկուայէն: Ահա այս է այն կուսակցութեան ուզածը, և իգնատիէ՛վ զօրավարն մեծ ծառայութիւն բրած համարուեցաւ այս բանիս համար: Այս երկու քաղաքականութեան որը պիտի յաղթանակէ. արդեօք վեհափառ կայսեր քաղաքականութիւնն, որ խաղաղութեան պաշտպան հանդիսացաւ, թէ հին-ուսու կուսակցութեան քաղաքականութիւնն, որ հանդերձ ամենայն վտանգաւ պատերազմ կ'ուզէ: Այսպիսի է այն ահաւոր խնդիրն, որուն վրայ կը մտածուի հիմա 'ի Պետրբուրկ: Այս խնդրոյն լուծմանէն կը կախուի աշխարհիս խաղաղութիւնն... և թերևս այս երկու մարդկանց բաղդն ալ, որ են Շուվալով կոմսն ու իգնատիէ՛վ զօրավարը:

## ՄԻԱՅԵԱԼՆԱՀԱՆԳԱՅ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՆԱԽԱԳԱՀՆ

Այս տարի, 2 մարտի, ընտրուեցաւ Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգաց Նախագահն, և 4 մարտի մտաւ պաշտօնին: Անունն է Հէյզ (Hayes): Ինն տարիս Միացեալ-Նահանգները շարունակ յուզման մէջ էին այս ընտրութեանն համար, որ ամեն չորս տարին անգամ կը նորոգուի, և այնպիսի այեկոծութիւն կը յարուցանէ, որ բաւական է

կործանել որ և իցէ երկիր, եթէ Միացեալ-Նահանգաց նման բոլորովին արտաքոյ կարգի տնտեսական, քաղաքական և աշխարհագրական պայմաններ չունենայ: Խարդախանք, նեղութիւնք, և բռնաբարութիւնք առ զուրս կային արևմտահեղութիւնք հարաւային Նահանգաց մէջ: Եւ այս ամենն, որպէս զի հասնին անուանելու նախագահ պատ-